

Katarzyna Lenart-Kłoś

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0001-6429-6152

katarzyna.lenart-klos@kul.pl

Znaczenie doświadczenia kary pozbawienia wolności w percepcji mieszkańców ośrodków pomocy postpenitencjarnej

Wstęp

Kara pozbawienia wolności jest jedną z najdotkliwszych kar, która zmienia funkcjonowanie człowieka i jego bliższego oraz dalszego otoczenia w różnych aspektach. Wymusza reorganizację rodziny i grup przyjaciół, zawiesza lub kończy działalność zawodową, jak również diametralnie może wpłynąć na sytuację finansową, zwłaszcza jeśli osoba skazana była głównym żywicielem rodziny. Jednocześnie pobyt w więzieniu jest konsekwencją popełnionych czynów, które są niezgodnie z obowiązującymi w państwie przepisami prawa.

Istotne jest pochylenie się nad tym, jakie cele są stawiane karze pozbawienia wolności. Reguły Mandeli wskazują na to, że „celem stosowania kary pozbawienia wolności lub podobnego środka wywołującego skutek pozbawienia wolności jest przede wszystkim ochrona społeczeństwa przed przestępczością i zmniejszenie ilości przypadków recydywy. Cel ten może być osiągnięty jedynie wtedy, gdy zastosowany okres uwięzienia, w takim stopniu, w jakim jest to możliwe, zapewnia, by po powrocie do społeczeństwa sprawca przestępstwa był skłonny i zdolny przestrzegać prawa oraz prowadzić życie samodzielnie zarabiając na swoje utrzymanie”¹. Widoczna jest tu trudność, polegająca na tym, że w warunkach izolacji więziennej człowiek ma się przygotować do funkcjonowania w warunkach wolnościowych. Jednocześnie należy zauważyć, że ustawodawca w Polsce wprowadził progresję, czyli zwiększenie uprawnień skazanych w zależności od typu zakładu karnego – od

---

¹ Standardy ONZ. *Minimum traktowania więźniów, przyjęte przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 7 października 2015 r. (Reguły Mandeli)*, reguła 4.1, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/Reguly_Mandeli.pdf (data dostępu: 28.10.2025).

zamkniętego, przez półotwarty, aż po otwarty. Dzięki przenoszeniu osób skazanych do zakładów o mniejszym rygorze istnieje szansa na poprawę i umożliwienie im prawidłowego funkcjonowania po zwolnieniu w warunkach wolnościowych². Jerzy Nikołajew podkreśla, że nie należy marginalizować konieczności zupełnego odizolowania przestępców, a z drugiej strony podejmowania oddziaływań o charakterze wolnościowym, które powinny być zindywidualizowane³.

Jest to widoczne również w zaleceniach dotyczących Europejskich reguł więziennych w pkt 6: „Każde pozbawienie wolności jest prowadzone tak by ułatwić osobom pozbawionym wolności reintegrację w wolnym społeczeństwie” oraz pkt 5: „Życie w więzieniu odpowiada, tak dalece jak to jest możliwe, pozytywnym aspektom życia na wolności”⁴. Istotny aspekt wyłania się także z reguły 3 wśród reguł Mandeli: „Uwięzienie i inne środki skutkujące odizolowaniem osób od świata zewnętrznego są dotkliwe przez sam fakt odebrania prawa do decydowania o sobie w wyniku pozbawienia wolności. Dlatego też system penitencjarny, z wyjątkiem sytuacji, gdy będzie to wynikało z uzasadnionego odseparowania lub zastosowania odpowiednich środków w celu utrzymania dyscypliny, nie będzie wzmagał dolegliwości wiążących się z taką sytuacją”⁵.

Bardzo ważne są zapisy zawarte w art. 67 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego, zgodnie z którym „wykonywanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”⁶. Należy również zauważyć, że kara w nurtach liberalnych nie jest już rozpatrywana w kategoriach sprawiedliwej odpłaty za zło popełnione przez przestępcę. To prowadzi do eliminacji funkcji retributywnej kary, rozumianej również jako reakcja na czyn sprawcy przestępstwa⁷.

System penitencjarny posiada potencjał do wspierania zarówno rozwoju osobowości jednostki, jak i kształtowania postaw sprzyjających readaptacji społecznej, jednak w określonych warunkach może również te procesy

² K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 515–516.

³ J. Nikołajew, *Izolacja oraz prawa i obowiązki skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych zamkniętych, o których mowa w art. 90 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 49, s. 218.

⁴ Komitet Ministrów Rady Europy, Zalecenia Rec (2006)2 w sprawie Europejskich reguł więziennych, <https://rm.coe.int/16804bfde1> (data dostępu: 28.10.2025).

⁵ *Standardy ONZ...*

⁶ 67 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (t.j. Dz.U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 z późn. zm.).

⁷ A. Grześkowiak, *Funkcje kary w świetle projektów zmian kodeksu karnego*, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza*, Lublin 2002, s. 46–48.

ograniczać. Takim ograniczeniem jest choćby instytucja dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia, która pozbawia skazanych realnej szansy na dokonanie pozytywnych zmian w sferze mentalnej i osobowościowej, pomijając tym samym aspekt rozwoju jednostki w długoterminowym wymiarze izolacji. Z kolei uznanie instytucji dożywotniego pozbawienia wolności, pozbawionej możliwości rewizji wyroku, za byłoby rozwiązaniem racjonalnym jedynie w warunkach istnienia nieomylnego systemu wymiaru sprawiedliwości⁸.

Wśród celów prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych można wskazać na cel minimum i cel maksimum. Cel minimum to taki stan osobowości skazanego, który pozwala mu po wyjściu z zakładu karnego funkcjonować w społeczeństwie bez łamania prawa. Osiągnięcie tego celu zmniejsza ryzyko recydywy, choć nie zawsze chroni przed naruszaniem norm moralnych ani nie usuwa stygmatyzacji utrudniającej pełną readaptację. Natomiast cel maksimum oznacza stan osobowości inkarcerowanego, który umożliwia skazanemu funkcjonowanie w społeczeństwie bez naruszania norm zarówno prawnych, jak i moralnych. Osiągnięcie tego celu chroni przed recydywą i konfliktami moralnymi, sprzyja ułożeniu życia zgodnego ze standardami społecznymi oraz utrwała postawy prospołeczne. W efekcie zwiększa dystans wobec przeszłych doświadczeń przestępczych i penitencjarnych, ułatwiając readaptację oraz reintegrację społeczną. Cel maksimum oznacza zminimalizowanie lub eliminację nieprzystosowania społecznego⁹.

Kara pozbawienia wolności ma realizować cele ogólnoprewencyjne, szczególnieprewencyjne, kompensacyjne, ale też sprawiedliwościowe¹⁰. Cel sprawiedliwościowy oznacza, że kara powinna być proporcjonalna do stopnia społecznego niebezpieczeństwa czynu i zgodna ze społecznym poczuciem sprawiedliwości, a sąd przy jej wymierzaniu nie może przekraczać granic tej społecznej akceptacji¹¹. Warto również uwzględnić, że istnieje konflikt między społecznym dążeniem do sprawiedliwego karania a poczuciem niesprawiedliwości odczuwanym przez ukaranych/skazanych, którego zmniejszenie może ograniczyć ryzyko recydywy, łagodząc poczucie pokrzywdzenia wyrokiem czy karą i chęć odwetu wobec społeczeństwa¹². Niezależnie jednak od sposobów interpretowania celów kary ma ona przybliżyć osobę łamiącą normy prawne do życia

⁸ Zob. A. Solt, *Life imprisonment without parole: results of a longitudinal study in Hungary. Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia: wyniki badania longitudinalnego na Węgrzech*, „Archives of Criminology” 2024, nr 46(2), s. 197–220.

⁹ B. Hołyst, *Barriere resocjalizacji penalnej*, [w:] B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, Warszawa 1984, s. 33.

¹⁰ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995, s. 422.

¹¹ *Ibidem*, s. 423–424.

¹² I. Niewiadomska, S. Fel, *Realizacja zasady sprawiedliwości w karaniu przestępców*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2020, nr 59(3), s. 73.

zgodnego z przepisami, a także zapewnienia członkom społeczności bezpiecznego i przewidywalnego otoczenia.

Metodologiczne podstawy przeprowadzonych badań empirycznych

Celem niniejszego artykułu jest analiza sposobu postrzegania kary pozbawienia wolności przez byłych skazanych korzystających ze wsparcia mieszkaniowego w ramach pomocy postpenitencjarnej. W ramach badań podjęto próbę odpowiedzi na pytania, czy doświadczenie izolacji penitencjarnej stanowi dla badanych czynnik ograniczający ich przyszłość, czy też pełni rolę punktu zwrotnego w ich życiu oraz w jakim stopniu towarzyszy im poczucie żalu związane z przeszłością przestępczą.

W ramach projektu badawczego przeprowadzono 52 wywiady pogłębione (IDI), częściowo ustrukturyzowane z byłymi skazanymi, którzy w momencie prowadzenia badań (od października 2024 r. do marca 2025 r.) mieszkali w domach prowadzonych przez ośrodki pomocy postpenitencjarnej (dalej jako OPP). W badaniu zastosowano dobór losowo-celowy. Wywiady zostały przeprowadzone na osobności, rozmowy trwały od 30 do 90 min. Przed rozpoczęciem wywiadu uczestnicy zostali poinformowani o celu rozmowy, zasadach jej rejestracji oraz sposobie wykorzystania transkrypcji. Procedura ta przyczynia się do zmniejszenia obaw rozmówców¹³. Siedmiu respondentów nie wyraziło zgody na rejestrację rozmowy, dlatego bezpośrednio po zakończeniu wywiadów sporządzono szczegółowe notatki. W pewnych sytuacjach brak nagrania mogło stanowić bardziej korzystne rozwiązanie¹⁴. W trakcie prowadzenia badań zaobserwowano, że dane osiągnęły poziom nasycenia, a ich dalsze gromadzenie nie przyniosłoby nowych informacji¹⁵. Z każdej nagranej rozmowy sporządzono zanonimizowaną transkrypcję. Następnie opracowano i zweryfikowano kody wyjściowe, tworząc klucz kodowy z kategoriami badawczymi, do których przypisano odpowiednie cytaty z wypowiedzi respondentów. Wywiady zostały zrealizowane wyłącznie z mężczyznami, ponieważ w Polsce nie funkcjonuje OPP oferujący miejsca stacjonarnego pobytu dla kobiet opuszczających jednostki penitencjarne – mogą one jedynie uzyskać dofinansowanie do stancji lub miejsca w ośrodku dla osób w kryzysie bezdomności.

¹³ Por. T. Rapley, *Interviews*, [w:] C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrium, D. Silverman (red.), *Qualitative research practice*, London 2004, s. 15–32.

¹⁴ Por. R. Rutakumwa, J.O. Mugisha, S. Bernays i in., *Conducting in-depth interviews with and without voice recorders: a comparative analysis*, „Qualitative Research” 2019, nr 20(5), s. 565–581.

¹⁵ B. Saunders, J. Sim, T. Kingstone i in., *Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization*, „Quality & Quantity” 2018, nr 52(4), s. 1893–1907.

Badani mężczyźni mieli od 21 do 67 lat (średnia wieku 45,03 lat). Długość ostatniego odbywanego wyroku wahała się od 2 tygodni do 25 lat (średnio 32,05 miesiąca, czyli niespełna 3 lata). Okres pobytu w domu readaptacyjnym trwał od 2 tygodni do 5 lat (średnio 15,23 miesiąca). Dłuższe pobyty wynikały z faktu, że niektóre organizacje w Polsce oferują wsparcie wykraczające poza ramy przewidziane w rozporządzeniach i Funduszu Sprawiedliwości¹⁶, korzystając z różnych źródeł finansowania. Należy również podkreślić, że jest to subiektywna perspektywa respondentów, którzy po zakończeniu otrzymywania wsparcia w ramach postpenitencjarnego korzystają z innej formuły (np. w ramach Centrum Integracji Społecznej), ale w swoim przekonaniu nadal pozostają w systemie pomocowym.

Spośród badanych 21 osób odbywało karę po raz pierwszy, a 31 – kolejny raz. Najwięcej respondentów legitymowało się wykształceniem zawodowym (19) lub podstawowym (18), mniej – średnim (11), a najmniej – wyższym licencjackim (4). Przeważały osoby stanu wolnego: kawalerowie (29) i rozwiedzeni (20). Połowa badanych posiadała dzieci. Za wierzących uznano się 34 respondentów, 13 określiło się jako niewierzący, 3 – jako „wychowani jako katolicy”, a 2 – „nie do końca wierzący”. Praktyki religijne podejmowało 20 osób, natomiast 32 w nich nie uczestniczyło. Spośród mieszkańców OPP 46 osób pracowało zawodowo, a 6 nie pracowało z powodu krótkiego pobytu lub trwających starań o zatrudnienie bądź świadczenia emerytalno-rentowe. Jako osoby uzależnione określiło się 35 respondentów.

Wyniki badań własnych

Wyniki przeprowadzonych badań ukazują całe kontinuum postrzegania pobytu w zakładzie karnym przez osoby przebywające w domach prowadzonych przez OPP. Na podstawie zrealizowanych badań jakościowych zarysowują się dwa obszary: traktowanie zakładu karnego jako miejsca, które zniszczyło życie vs. miejsca przemiany, odbicia czy punktu wyjścia; drugi zaś obszar dotyczy wyrażania żalu z faktu pobytu w więzieniu i/lub popełnionego przestępstwa vs. deklarowanie, że badani nie żałują tych lat spędzonych w izolacji penitencjarnej i/lub popełnionego czynu. Prezentowane wyniki opatrzone numerem wywiadu, wiekiem respondenta, wykształceniem, stanem cywilnym i liczbą odbytych wyroków (1 lub min. 2).

Część badanych respondentów postrzegała zakład karny jako miejsce, z którym już nigdy więcej nie chcą mieć nic wspólnego:

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1760 z późn. zm.).

Przeszedłem też trzynaście zakładów karnych. Byłem w różnych miejscach. Wiadziałem, jak są ludzie czasami traktowani w różnych miejscach. I po prostu powiedziałem sobie – nigdy więcej. Nigdy więcej nie chcę po prostu tam trafić. Były zakłady, w których dość dobrze traktowali osadzonych. A w większości to naprawdę jak najgorsze zło [W41, 37 l., zawodowe, kawaler, 1].

W skrajnych przypadkach odpowiedzi koncentrowały się wokół przekonania, że zakład karny niesie ze sobą wiele strat:

Więzienie to najgorsze, co może spotkać człowieka w życiu [W24, 43 l., zawodowe, rozwiedziony, 1].

Pobyt w zakładzie karnym rozdziela życie człowieka na dwie części. Ja to nazywam życie przed i życie po. Więzienie jest tym, co chcę raz na zawsze zapomnieć [W12, 37 l., wyższe lic., rozwiedziony, 1].

Byli skazani wspominali liczne ograniczenia i nieliczne udogodnienia:

Więzienie to dziwne i trudne miejsce. Fajnie jest, kiedy traktują cię jak człowieka, kiedy wykonują te swoje założenia i dają szansę. Dają szansę, tę pierwszą szansę i wielu osobom to wystarczy w zupełności, ale jeśli jeszcze osoba zapyta, co u ciebie, albo co tam w rodzinie i tak dalej i jeszcze znajdzie czas, żeby porozmawiać z więźniem, nie? Tak by było najlepiej i zdarza się, ale to zależy od kryminału. Ja w jednym takim byłem, a wszędzie, gdzie mnie przynosili – zapomnij. Zapomnij o jakichkolwiek prawach, tylko rozkazy, zabieranie tego, co i tak już mieliśmy ograniczone [W14, 42 l., średnie, kawaler, 1].

Częściej jednak badane osoby deklarowały, że zakład karny stanowił punkt zwrotny w ich życiu, zwłaszcza mając dużo czasu do dyspozycji, by uzyskać szerszą perspektywę:

No, miałem dość czasu, żeby sobie przemyśleć wszystko. No i powiedziałem sobie, że po prostu nie chcę wracać do takiego życia, jakie wiodłem, zanim tam trafiłem [W9, 21 l., kawaler, średnie, 1].

Niektórzy wprost przyznawali, że prawdopodobnie by już ich nie było na świecie ze względu na swoje skłonności autodestrukcyjne, gdyby nie musieli spędzić określonego czasu w jednostce penitencjarnej:

Więzienie mi życie uratowało, gdy nie to, to pewnie bym się zapił gdzieś na ulicy (W5, 41 l., podstawowe, rozwiedziony, min. 2],

a pobyt w zakładzie karnym te zachowania autodestrukcyjne ograniczył lub nawet wyeliminował:

Na pewno moje zamknięcie zaciągnęło hamulec, już nie miałem możliwości, ale gdybym był na wolności dalej bym to wtedy robił, nie w pełni świadomie, bo piłem i było mi wszystko jedno, czy mnie złapią, czy nie” [W8, 48 l., rozwiedziony, zawodowe, min. 2].

W wypowiedziach wybrzmiewała refleksja, że więzienie to miejsce ocalenia:

Ja w zakładzie karnym miałem już podjętą decyzję, że to już wszystko nie tak, że trzeba się zmusić, by się zmienić, bo to to, to... to ja też mogę powiedzieć głośno, że zakład karny mi uratował życie [W11, 36 l., rozwiedziony, podstawowe, min. 2].

Były też osoby, które po latach spędzonych w izolacji penitencjarnej oceniały ten czas jako wartościowy:

I to więzienie to akurat to było chyba dla mnie najlepsze, co mogło być [W29, 50 l., rozwiedziony, średnie, min. 2].

Inny sposób patrzenia na spędzony w więzieniu czas sprowadzał się do postrzegania go jako możliwości naprawy życia, ale też dawania dobrego przykładu innym i nadziei na zmianę:

To, że znalazłem się w więzieniu, potem tutaj i że wyszedłem z nałogu, to uważam, że to jest mega sukces i pokazanie ludziom, że się da [W11, 36 l., rozwiedziony, podstawowe, min. 2].

Oprócz tego pobyt w zakładzie karnym jawił się też osadzonym jako miejsce doświadczania z jednej strony represji, z drugiej zaś refleksji nad tym, co się działo:

Zakład karny dał mi popalić, ale gdyby nie to, że dał mi właśnie popalić, ja może bym nic nie zmieniał raczej. Może pokazał mi moje mankamenty, na co trzeba po prostu uważać, co trzeba zmienić. Nie wiem, po prostu pędziłem, pędziłem bez zatrzymania, a tu pokazanie właśnie nad czym trzeba popracować, czemu trzeba się bardziej przyjrzeć [W21, 44 l., kawaler, zawodowe, min. 2].

Pobyt w izolacji penitencjarnej przyczynił się też do uświadomienia sobie krzywd wyrządzonych bliskim:

Potrafię mówić o sobie, nie mogę się wstydzić, byłem w więzieniu, że jestem alkoholi-kiem, ale wstydę się, że bliscy widzieli mnie pijanego [W36, 39 l., żonaty, zawodowe, 1].

Pojawił się jeszcze jeden aspekt związany z tym, że więzienie stało alternatywą wobec życia na ulicy, zwłaszcza dla osób, które nie chcą lub nie są na tyle zdeterminowane, by coś zmienić:

Chociaż spotkałem się z ludźmi w więzieniu, gdzie inaczej nie potrafia, to jest taki sposób życia. To jest sposób życia. Tam za niego myślą. Tu ma jeść, tu ma spać, tam iść do pracy. Mi się tak wydaje przynajmniej. Więzienie po prostu to jego drugi dom. Drugi taki. Nie ma, że po prostu wyjdzie, bo gdzie w takim wieku pójdzie. Nie ma rodziny, nie ma nic [W39, 59 l., kawaler, podstawowe, min. 2].

Część respondentów deklarowała, że żałuje lat straconych w zakładzie karnym, mając świadomość, iż czas ten można było lepiej wykorzystać:

Od czego zacząć? Najważniejsze jest chyba przemyśleć całe swoje życie wstecz. To, co wcześniej, co było. Tam [w zakładzie karnym] zrozumiałem, że nie ma to sensu, żebym dalej ćpał. Na pewno bym znowu poszedł siedzieć. Ja powiem tak – żałuję lat, który tam spędziłem. Nie spędziłem ich tam wiele, ale mogłem zrobić wiele innych rzeczy [W13, 29 l., kawaler, podstawowe, min. 2].

Żal może też wynikać ze świadomości wyrządzenia krzywdy bliskim:

Wiem, że te lata były zmarnowane w więzieniu, bo ani kontaktów sensownych z rodziną, dzieci nie zawsze chciały nawet ze mną przez telefon gadać. Żałuję, że przeze mnie nie miały dobrego dzieciństwa [W35, 48 l., kawaler, podstawowe, 1].

Warta dostrzeżenia jest również przerwa w życiorysie zawodowym spowodowana odbywaniem kary pozbawienia wolności i utrata szans zawodowych:

Miałem świetną pracę, naprawdę dobrze zarabiałem. Tylko mnie w domu ciągle nie było. A jak byłem, to jedno piwko, drugie. Nie żeby się upijać, ale przecież musiałem się odstresować. Nie widziałem w tym nic złego, żona miała pretensje, aż w końcu tego nie wytrzymali. Trafiłem tu, będę się starał wrócić do pracy, ale tamte możliwości już nie wróca. Na własne życzenie je zmarnowałem [W23, 42 l., rozwiedziony, zawodowe, min. 2].

Wśród badanych znalazły się osoby, które nie żałują popełnionego przestępstwa i odbycia kary pozbawienia wolności:

Warto było to odsiedzieć i nie żałuję tego. Nie żałuję tego, co zrobiłem. Nie żałuję” [W33, 67 l., rozwiedziony, zawodowe, min. 2],

a w pojedynczych przypadkach podkreślały, że mając świadomość tego, co ich czeka w więzieniu, drugi raz postąpiłyby tak samo. Ten brak żalu był związany m.in. świadomością, że pobyt w zakładzie karnym stanowił dla nich ważną lekcję w życiu:

Ja mówię wprost, że nie żałuję tego pobytu w więzieniu. Często ja mam teraz czas na takie pytanie, czy ja bym zmienił coś w swoim życiu, w swojej przeszłości – i nie. Ja, patrząc na to ze swojej perspektywy, ja dzisiaj wygrałem życie, to jakie ja dzisiaj mam wartości, do czego dochodzę myślowo, już nie mówię takie inne materialne, tak ogólnie jak wygląda moje życie – to ja bym nie zmienił nic [W20, 35 l., kawaler, wyższe lic., min. 2].

Dyskusja

Wyniki analizowanych badań wskazują na to, że zakład karny jawi się zarówno jako miejsce opresji, jak i pozytywnych doświadczeń, które mogą być punktem wyjścia do zmiany życia. Jan Paweł II w swoim nauczaniu podkreślał: „Słuszne wymierzanie sprawiedliwości, mające na celu obronę obywateli i porządku publicznego, nie stoi w sprzeczności z należyтым poszanowaniem praw więźniów i odzyskiwaniem ich dla społeczeństwa; wręcz przeciwnie, są to dwa dopełniające się aspekty. Prewencja i represja, więzienie i resocjalizacja to działania komplementarne”¹⁷. Badania przeprowadzone przez Renatę Szczepanik pokazują, że dla recydywistów pobyt w zakładzie karnym może być zarówno czasem rozwoju albo zahamowania kariery przestępczej, a różnice między początkującymi i bardziej doświadczonymi recydywistami wynikają między innymi z ich kompetencji, które są nabywane

¹⁷ Jan Paweł II, *Wspólna troska o ochronę praw osoby ludzkiej. Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych z dn. 26 listopada 2004 r.*, „L'osservatore Romano” (wyd. polskie) 2005, nr 2, s. 49.

podczas swego treningu więziennego¹⁸. Istotne mogą okazać się także oczekiwania dotyczące przyszłości budowane jeszcze na etapie pobytu w zakładzie karnym. Z podłużnych badań jakościowych wynika, że oczekiwania formułowane przed zwolnieniem z zakładu karnego znajdują odzwierciedlenie w zachowaniach jednostki i wpływają na proces odchodzenia od przestępczości.

Na podstawie wywiadów przeprowadzonych przed zwolnieniem z zakładu karnego wyodrębniono trzy kategorie badanych: 1) osoby, które nie przewidywały popełnienia przestępstwa w przyszłości, 2) osoby spodziewające się ponownego naruszenia prawa, 3) osoby wykazujące ambiwalentne oczekiwania wobec własnej przyszłości. Uzyskane wyniki wskazują na silną zgodność między deklarowanymi oczekiwaniami dotyczącymi popełnienia bądź niepopełnienia przestępstwa a rzeczywistymi zachowaniami po zwolnieniu. W przypadku dwóch pierwszych kategorii większość respondentów trafnie przewidziała własne postpenitencjarne zachowania. Odnotowano jednak pewne odstępstwa – część badanych ponownie popełniła przestępstwo, mimo wcześniejszego przekonania o zmianie postawy, podczas gdy inni powstrzymali się od czynów przestępczych, choć zakładali możliwość ich kontynuowania. Co istotne, niemal wszyscy mężczyźni o niejednoznacznych oczekiwaniach wobec przyszłości nie powrócili do działalności przestępczej w okresie przeprowadzania badania kontrolnego¹⁹.

Nieco inne wyniki prezentują badania amerykańskie. Oczekiwania nie stanowiły czynnika pozwalającego przewidzieć ponowne osadzenie w zakładzie karnym. Co więcej, wśród białych ojców niespełnione oczekiwania wykazywały odwrotną zależność względem ryzyka ponownej izolacji penitencjarnej w krótkim okresie po zwolnieniu²⁰. Oprócz trudnych doświadczeń związanych z okresem izolacji penitencjarnej część osób po opuszczeniu zakładu karnego doświadczyła „poczucia porażki”, co wynikało z nieosiągnięcia zamierzonego celu²¹.

Istotnym elementem funkcjonowania w warunkach izolacji penitencjarnej jest również odpowiednie zagospodarowanie czasu wolnego, który – według osób pozbawionych wolności – występuje w nadmiarze. Może on zostać wykorzystany w sposób konstruktywny i sprzyjający rozwojowi, lecz również przybierać charakter deprywacyjny. Sposób jego zagospodarowania może determinować postrzeganie pobytu w zakładzie karnym jako okresu straconego

¹⁸ R. Szczepanik, *Znaczenie doświadczenia pobytu w więzieniu dla dynamiki karier przestępczych recydywistów. Perspektywa interakcyjna*, „Archiwum Kryminologii” 2019, vol. 41(1), s. 65–123.

¹⁹ J. Doekhie, A. Dirkzwager, P. Nieuwbeerta, *Early attempts at desistance from crime: prisoners' prerelease expectations and their postrelease criminal behavior*, „Journal of Offender Rehabilitation” 2017, nr 56(7), s. 488.

²⁰ Zob. E. Cole Green, E.I. Johnson, *Prerelease expectations, post-release experiences, and risk for reincarceration among incarcerated U.S. fathers*, „Journal of Offender Rehabilitation” 2024, nr 63(2), s. 72–91.

²¹ Por. B. Nugent, M. Schinkel, *The pains of desistance*, „Criminology & Criminal Justice” 2016, nr 17, s. 1–17.

baź przeciwnie – efektywnie wykorzystanego²². Na postrzeganie pobytu w warunkach izolacji więziennej w sposób pozytywny i konstruktywny wpływa chociażby wykonywanie pracy, zwłaszcza że badania wśród pracujących skazanych pokazują, iż osoby z silniejszym poczuciem sensu pracy odczuwają większą satysfakcję zawodową, częściej wykazują motywację do działań prospołecznych, formułują bardziej realistyczne plany po zwolnieniu oraz przejawiają mniejsze obawy związane z funkcjonowaniem na rynku pracy po zakończeniu odbywania kary²³.

Sposób funkcjonowania w zakładzie karnym może przekładać się na wyodrębnienie różnych typów sytuacji osób skazanych. Jedną z klasyfikacji wskazuje na wyróżnienie typu źle rokującego, typu niepewnego przyszłości i typu dobrze rokującego. Typ źle rokujący obejmuje osoby znajdujące się w najtrudniejszej sytuacji, z zerwanymi więziami rodzinnymi, bez realnego planu na przyszłość, często obciążone uzależnieniem oraz konfliktowymi relacjami z bliskimi, co sprawia, że o swoim dalszym życiu myślą w kategoriach „cudu” lub przypadkowego szczęścia. Osoby będące przedstawicielami typu niepewnego przyszłości mają pewne zasoby (np. rodzinę, mieszkanie lub plan na utrzymanie), lecz z powodu uzależnienia, choroby lub zdemoralizowania nie potrafią ich utrzymać, co sprawia, że ich plan na usamodzielnienie jest niepewny i obciążony ryzykiem utraty wsparcia lub stabilnych relacji. Natomiast ostatni typ to osoby dobrze rokujące mają wsparcie bliskich, zapewnione miejsce zamieszkania oraz konkretny plan na pracę i utrzymanie po wyjściu z więzienia, co pozwala im realistycznie planować przyszłość²⁴. Według innych badań skazane kobiety i skazani mężczyźni postrzegali czas spędzony w więzieniu jako stracony i chcą dążyć po opuszczeniu zakładu karnego do prowadzenia „normalnego życia” w warunkach wolnościowych, zwłaszcza ze względu na wysoką wartość relacji rodzinnych. Dlatego większość z respondentów nie rozważałaby ponownego popełnienia przestępstwa w celu osiągnięcia korzyści. Osoby te deklarowały również, że w obliczu ewentualnej okazji do popełnienia przestępstwa rozważyłyby jego konsekwencje²⁵. Natomiast dla skazanych deklarujących powrót do przestępczego stylu życia przestępstwo nie stanowiło jednorazowego incydentu, lecz utrwalony sposób reagowania²⁶.

²² Szerzej: B. Mydlowska, K. Pierzchała, *Deprywacyjny charakter organizacji wolnego czasu w więzieniu*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20, s. 156.

²³ Szerzej: K. Lenart-Kłóś, J. Nowicka, *Satysfakcja z pracy i poczucie sensu pracy u więźniów*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20, s. 231–247.

²⁴ J. Felczak, B. Wilamowska, *Czynniki psychologiczne i kryminologiczne a ograniczenie szkód społecznych przestępstwa. Między zasobami a optymizmem*, Warszawa 2025, s. 85–87.

²⁵ *Ibidem*, s. 132.

²⁶ Por. G.D. Walters, *Lifestyle theory*, [w:] G. Bruinsma, D. Weisburd (red.) *Encyclopedia of criminology and criminal justice*, New York 2014, s. 2937–2946.

Wyniki analizowanych w tym artykule badań pokazują zróżnicowanie byłych skazanych pod kątem odczuwania żalu za popełnione przestępstwo i żalu za utraconymi latami spędzonymi w izolacji więziennej. Inne badania wskazują na to, że doświadczanie żalu może stanowić czynnik skłaniający do zaprzestania działalności przestępczej, zaś jego unikanie pełni funkcję silnego mechanizmu konformizmu społecznego²⁷.

Na podstawie kolejnych wyników badań jakościowych zauważono, że proces odchodzenia od przestępczości wiąże się z kształtowaniem tożsamości prospołecznej, a dokonana zmiana własnej osoby stanowi dla byłych osadzonych doświadczenie o charakterze pozytywnym²⁸. Skłonność do odczuwania winy, w przeciwieństwie do skłonności do wstydu, była istotnie powiązana z gotowością do udziału w procesie sprawiedliwości naprawczej. Poczucie winy stanowiło czynnik predykcyjny zaangażowania w ten proces, co wynikało z jego silnego związku z żalem i wyrzutami sumienia. Jednocześnie wysoki poziom skłonności do poczucia winy wiązał się z większą gotowością do uczestnictwa w sprawiedliwości naprawczej, natomiast skłonność do odczuwania wstydu wpływała na skuteczność oddziaływań w jej ramach²⁹. Koresponduje to z badaniami, z których wynika, że skłonność do odczuwania winy można uznać za czynnik o charakterze ochronnym, podczas gdy nie potwierdzono, by skłonność do odczuwania wstydu wykazywała działanie prewencyjne³⁰. Warto też przywołać inne ujęcie, zgodnie z którym poczucie winy stanowi istotny element procesu naprawczego, jednak jego oddziaływanie emocjonalne jest ograniczone – nie obejmuje w pełni wymiaru skruchy i żalu wobec innych osób i nie sprzyja głębszej refleksji nad własną tożsamością sprawcy³¹.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych badań jakościowych ujawniono dwa kluczowe obszary narracji osób po odbyciu kary pozbawienia wolności. Pierwszy z nich dotyczy postrzegania zakładu karnego jako miejsca zniszczenia

²⁷ Por. M. Warr, *Crime and regret*, „Emotion Review” 2015, nr 8(3), s. 231–239.

²⁸ A. Aresti, V. Eatough, B. Brooks-Gordon, *Doing time after time: an interpretative phenomenological analysis of reformed ex-prisoners' experiences of self-change, identity and career opportunities*, „Psychology, Crime & Law” 2010, nr 16(3), s. 169–190.

²⁹ Zob. I. Peleg-Koriat, D. Weimann-Saks, *The role of proneness to guilt and shame among people in custody in promoting restorative justice processes*, „Criminal Justice and Behavior” 2020, nr 48(7), s. 999–1017.

³⁰ J.P. Tangney, J. Stuewig, D. Mashek, M. Hastings, *Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt. Feeling bad about the behavior or the self? Feeling bad about the behavior or the self?*, „Criminal Justice and Behavior” 2011, nr 38(7), s. 710–734.

³¹ Zob. B. Van Stokkom, *Moral emotions in restorative justice conferences. Managing shame, designing empathy: managing shame, designing empathy*, „Theoretical Criminology” 2002, nr 6(3), s. 339–360.

życia lub przeciwnie – jako przestrzeni przemiany i nowego początku. Drugi obszar odnosi się do wyrażania żalu za pobyt w więzieniu lub popełnione przestępstwo bądź też braku takiej refleksji. Zróznicowanie tych perspektyw wskazuje na potrzebę indywidualizacji działań zarówno penitencjarnych, jak i postpenitencjarnych, wzmacniania konstruktywnych narracji o przemianie oraz pracy nad budowaniem świadomości i odpowiedzialności, co może sprzyjać skuteczniejszej reintegracji społecznej i ograniczeniu ryzyka powrotu do przestępczości. Żal za popełnione przestępstwo nie zawsze towarzyszy refleksji nad pobytem w zakładzie karnym, natomiast nawet jego brak nie determinuje recydywy.

Należy podkreślić, że postrzeganie zakładu karnego jako miejsca najgorszego z możliwych, ale też docenienie jego walorów w postaci przerwania ciągu uzależnienia, bezdomności czy działalności przestępczej może konstruktywnie wpłynąć na dalsze losy byłych osadzonych. Kluczowy wydaje się być sposób patrzenia na swój pobyt w izolacji penitencjarnej celem prowadzenia adekwatnego oddziaływania, uwzględniającego perspektywę człowieka z doświadczeniem inkarceracji. Przeprowadzone analizy wskazują na zasadność i potrzebę kontynuowania pogłębionych badań nad percepcją kary pozbawienia wolności przez byłych skazanych, z uwzględnieniem sposobu opuszczenia zakładu karnego, miejsca zamieszkania po odbyciu kary oraz wybranych cech demograficzno-społecznych. Szczególnego znaczenia nabiera także uwzględnienie zmiennych kryminologiczno-penitencjarnych, takich jak typ i rodzaj zakładu karnego czy system odbywania kary pozbawienia wolności. Wiedza pozyskana w wyniku takich badań mogłaby stanowić istotne źródło informacji w kontekście doskonalenia i indywidualizacji oddziaływań penitencjarnych, a także wzbogacić proces programowania działań penitencjarnych wobec skazanych deklarujących gotowość do aktywnego udziału w procesie resocjalizacji.

Wykaz literatury

- Aresti A., Eatough V., Brooks-Gordon B., *Doing time after time: an interpretative phenomenological analysis of reformed ex-prisoners' experiences of self-change, identity and career opportunities*, „Psychology, Crime & Law” 2010, nr 16(3).
- Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1995.
- Cole Green E., Johnson E.I., *Prerelease expectations, post-release experiences, and risk for reincarceration among incarcerated U.S. fathers*, „Journal of Offender Rehabilitation” 2024, nr 63(2).
- Doekhie J., Dirkzwager A., Nieuwbeerta P., *Early attempts at desistance from crime: prisoners' prerelease expectations and their postrelease criminal behavior*, „Journal of Offender Rehabilitation” 2017, nr 56(7).

- Felczak J., Wilamowska B., *Czynniki psychologiczne i kryminologiczne a ograniczenie szkód społecznych przestępstwa. Między zasobami a optymizmem*, Wyd. SGH, Warszawa 2025.
- Grześkowiak A., *Funkcje kary w świetle projektów zmian kodeksu karnego*, [w:] A. Dębiński, A. Grześkowiak, K. Wiak (red.) *Ius et lex. Księga jubileuszowa ku czci profesora Adama Strzembosza*, Wyd. KUL, Lublin 2002.
- Holyst B., *Bariery resocjalizacji penalnej*, [w:] B. Holyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1984.
- Jan Paweł II, *Wspólna troska o ochronę praw osoby ludzkiej. Przemówienie do uczestników Międzynarodowej Konferencji Dyrektorów Zarządów Zakładów Karnych z dn. 26 listopada 2004 r.*, „L'osservatore Romano” (wyd. polskie) 2005, nr 2.
- Lenart-Kłóś K., Nowicka J., *Satysfakcja z pracy i poczucie sensu pracy u więźniów*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20.
- Mydlowska B., Pierzchała K., *Deprywacyjny charakter organizacji wolnego czasu w więzieniu*, „Resocjalizacja Polska” 2020, nr 20.
- Niewiadomska I., Fel S., *Realizacja zasady sprawiedliwości w karaniu przestępców*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2020, nr 59(3).
- Nikołajew, J., *Izolacja oraz prawa i obowiązki skazanych odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych zamkniętych, o których mowa w art. 90 Kodeksu karnego wykonawczego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2020, nr 49.
- Nugent B., Schinkel M., *The pains of desistance*, „Criminology & Criminal Justice” 2016, nr 17.
- Peleg-Koriat I., Weimann-Saks D., *The role of proneness to guilt and shame among people in custody in promoting restorative justice processes*, „Criminal Justice and Behavior” 2020, nr 48(7).
- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.
- Rapley T., *Interviews*, [w:] C. Seale, G. Gobo, J.F. Gubrium, D. Silverman (red.), *Qualitative research practice*, Sage Publications, London 2004.
- Rutakumwa R., Mugisha J. O., Bernays S. i in., *Conducting in-depth interviews with and without voice recorders: a comparative analysis*, „Qualitative Research” 2019, nr 20(5).
- Saunders P., Sim J., Kingstone T. i in., *Saturation in qualitative research: exploring its conceptualization and operationalization*, „Quality & Quantity” 2018, nr 52(4).
- Solt A., *Life imprisonment without parole: results of a longitudinal study in Hungary. Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia: wyniki badania longitudinalnego na Węgrzech*, „Archives of Criminology” 2024, nr 46(2).
- Szczepanik R., *Znaczenie doświadczenia pobytu w więzieniu dla dynamiki karier przestępczych recydywistów. Perspektywa interakcyjna*, „Archiwum Kryminologii” 2019, vol. 41(1).
- Tangney J.P., Stuewig J., Mashek D., Hastings M., *Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt. Feeling bad about the behavior or the self? Feeling bad about the behavior or the self?*, „Criminal Justice and Behavior” 2011, nr 38(7).
- Walters G.D., *Lifestyle theory*, [w:] G. Bruinsma, D. Weisburd (red.), *Encyclopedia of criminology and criminal justice*, Springer, New York 2014.
- Warr M., *Crime and regret*, „Emotion Review” 2015, nr 8(3).
- Van Stokkom B., *Moral emotions in restorative justice conferences. Managing shame, designing empathy: managing shame, designing empathy*, „Theoretical Criminology” 2002, nr 6(3).

Summary

The significance of the imprisonment experience in the perception of residents of post-penitentiary aid centres

Keywords: penal executive law, Executive Penal Code, imprisonment, purposes of imprisonment, perception of punishment by former convicts, post-penitentiary aid centres.

Imprisonment not only performs an isolating function, but also affects the identity, biography and future choices of those serving their sentences. The perception of the experience of prison isolation can be an essential factor determining the process of readaptation and the risk of reoffending. This article aims to analyse the perceived meaning of imprisonment in the narratives of former prisoners, with particular emphasis on themes of regret, reflection on previous deeds and perceptions of the period of incarceration. The analysis is based on own research – in-depth interviews conducted in six post-penitentiary aid centres in Poland with former prisoners receiving housing support in the form of a place in a residential home run by non-governmental organisations. The qualitative research revealed two main areas of interpretation of the prison experience. The first concerns the perception of prison as a place of destruction of life or, conversely, as an opportunity for change and a new beginning. The second area relates to the expression of regret for the crime committed or for being in isolation, or the lack of such reflection. These diverse perspectives point to the need to individualise penitentiary and post-penitentiary interventions, strengthen constructive narratives and build responsibility. The mere absence of remorse does not necessarily determine recidivism, just as a negative assessment of isolation does not preclude change – for some of the respondents, prison was an impulse to break the cycle of addiction, homelessness or criminal activity. The way in which imprisonment is perceived seems to be crucial for designing effective social reintegration.